KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 7

OBSAH

POVAŽAJ, M.: Skratky a značky a ich spracovanie v Krátkom slovníku slovenského jazyka 225
MICHALUS, Š.: O lexikografickom spracovaní homoným v Krátkom slovníku slovenského jazyka 232
DVONČ, L.: Ekvivalentnosť interpunkčných znamienok v spisovnej slovenčine 237
UHLÁR, V.: Pajta, pojata, humno, stodola, plevňa 241

Rozličnosti

Intelektuálna technológia. J. Horecký 245
Polievkáreň, premietáreň. K. Matějová 246
Hovädzia pečeň a hovädzie pečené. K. Palkovič . . . 247

Správy a posudky

Jubileum Eleny Smieškovej. M. Pisárčiková 248
Prvá učebnica slovenskej syntaxe. J. Mlacek 249
Slovinsko-slovenský slovník. Š. Michalus 252

Spytovali ste sa

Byť v merku, cukronosná plodina a ešte čosi. G. Horák 255

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 7

Skratky a značky a ich spracovanie v Krátkom slovníku slovenského jazyka

MATEJ POVAŽAJ

Skratky, značky a skratkové slová sa v rozličných sférach jazykovej komunikácie používajú v úsilí po ekonomizácii jazykového prejavu. Kým skratky a značky sú príznačné predovšetkým pre písané jazykové prejavy administratívneho, publicistického a odborného štýlu, skratkové slová sa používajú tak v písaných, ako aj v ústnych jazykových prejavoch uvedených štýlov. Keďže ide o jazykové prostriedky, ktoré sa v súčasných jazykových prejavoch používajú často, je celkom prirodzené, že ich v istom výbere zachytí aj *Krátky slovník slovenského jazyka* (ďalej KSSJ), ktorý sa pripravuje v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Prv ako sa budeme venovať spôsobu spracovania skratiek a značiek v tomto slovníku, je vhodné naznačiť, z akých východísk sa pristupovalo k spracovaniu tejto časti slovnej zásoby, teda čo autori slovníka chápu pod skratkami, čo pod značkami, čo pod skratkovými, resp. aj značkovými slovami.

V staršej i súčasnej jazykovednej literatúre nie sú jednotné názory na chápanie a vymedzenie skratiek a značiek, skratkových slov a značkových slov. Napr. z formulácií v Slovenskej gramatike (E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, 1963, s. 128) sa nedá určiť, čo sú skratky a čo značky, a útvary typu *Tesla, Čedok, SĽUK,* ba aj *JRD* (ak sa, pravda, číta ako *jéerdé*) sa označujú ako značkové slová. Pravidlá slovenského pravopisu (1971, s. 93) slovné jednotky typu *č., ap., dr.* označujú ako skratky a jednotky typu *ČSSR, ONV, kg, Ca* ako značky, pričom z formulácií vychádza záver, že skratky sú tie skrátené útvary, za ktorými sa bodka píše, a značky sú tie skrátené útvary, za ktorými sa bodka nepíše.

V slovenskej jazykovede sa ako prvý skratkami a značkami podrobnejšie zaoberal J. Horecký (1947). Podľa neho skratkou je každé slovo, ktoré nie je napísané vo svojej celej zvukovej podobe, ale vyslovuje sa neskrátene. Útvary, ktoré sa vyslovujú tak, ako sú skrátené, sa v tejto práci označujú ako značky, resp. značkové slová. J. Horecký rozlišuje tieto typy značkových slov (pravda, nemá ešte pre všetky typy ustálené pomenovania): 1. *ČSD, SNR* (písmenový typ), 2. *ÚRO, ROH* (písmenový typ, ktorý má formu normálneho slova), 3. *NUPOD* (= Nákupná ústredňa potravných družstiev; písmenový typ, v ktorom sa zámerne uplatňuje aj vokál z niektorého slova), 4. *Čedok* (slabično-písmenový typ), 5. *Slovlik, Želka* (= železničná kancelária; slabičný typ), 6. *Frutex, Pragofruct* („miešaný typ" — kombinácia písmen, slabík a celých slov).

Odlišné názory má J. Mistrík (1970, s. 216), ktorý útvary typu *ROH, ČSTV, PKO* označuje ako iniciálové skratky, a slová typu *Čedok, Spofa* ako skratkové slová. P. Hauser (1980, s. 155—156) podľa spôsobu vzniku rozlišuje iniciálové skratky *(ČSSR, KSČ)* a skupinové skratky *(Spofa, Čedok)*. Podľa spôsobu vyslovovania a gramatického správania v rámci textu rozlišuje vlastné skratky *(VB, ÚRO)* a skratkové slová (Pofis, Drutěva). V *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978, s. 747) sa útvary typu *ČSSR* označujú ako iniciálové skratky (značky). Keďže už V. Mathesius (1947, s. 177) značkovými slovami rozumel nemotivované slová, t. j. prvotné, neodvodené slová (u Mathesiusa „pojménování typu isolujícího") typu *pes, kůň, stůl, kabát,* a toto chápanie prijala aj súčasná lexikológia (porov. P. Ondrus — J. Horecký — J. Furdík, 1980, s. 33), autori KSSJ termín *značkové slová* v súvislosti so skrátenými slovnými jednotkami nepoužívajú.

Autorom dosiaľ najrozsiahlejšej práce o skratkách a značkách u nás je J. Hrbáček. Vo svojej monografii *Jazykové zkratky v češtině* (1979) skratku vymedzuje ako všeobecné označenie všetkých druhov abreviatúrnych (skrátených) útvarov (s. 18), pričom rozlišuje grafické skratky (napr. *s., str.*), ktoré sú iba písaným javom a nevyslovujú sa, a graficko-fónické skratky (napr. *ČSSR, limo, Čedok*), ktoré sú aj faktom zvukovým, vyslovujú sa (s. 19). Graficko-fónické skratky člení na iniciálové skratky *(ČSSR)*, iniciálové skratkové slová *(ÚRO)*, skratkové slová *(Pofis < Po+fi+s)*, skrátené slová *(limo < limonáda)*, derivačné skratkové slová *(Lachema < La+chem+a)* a derivačné skrátené slová *(profka)*.

Napokon spomenieme vymedzenie skratiek, značiek a skratkových slov, ako ho uvádzajú J. Horecký — A. Rácová (1979). Podľa nich skratka je „pomenovací útvar (pôvodne písomný) zložený z niektorých písmen, resp. hlások a skupín slova: *napr., atď., čs.*" (c. d., s.

151); značka je „symbol zložený z jedného alebo niekoľkých písmen na označenie rozličných vecí: *Pb* — olovo, H_2SO_4 — kyselina sírová, *CD* — corps diplomatique" (s. 197); skratkové slovo je „slovo vzniknuté z pôvodnej skratky: *SĽUK* (Slovenský ľudový umelecký kolektív), *sľukár; radar* (radio detecting and ranging)" (s. 151).

Pri príprave KSSJ sa vychádzalo z nasledujúceho chápania skratiek, skratkových slov a značiek: Za skratky sa pokladajú obyčajne ustálené slovné jednotky, ktoré vznikli skrátením jedného slova alebo slovného spojenia tak, že sa zo slova uvádza prvé písmeno (prvá hláska), resp. prvé písmená (hlásky) alebo zo slovného spojenia začiatočné písmená (hlásky) jednotlivých častí spojenia, napr. *č.* — číslo, *slov.* — slovenský, *atď.* — a tak ďalej, výnimočne aj prvé a posledné písmeno (prvá a posledná hláska) slova, napr. *dr.* — doktor, resp. aj prvé a iné písmeno, prípadne iné písmená (hlásky), napr. *rkp.* — rukopis, *čs.* — československý, *kpt.* — kapitán. Skratkami rozumieme aj útvary, ktoré vznikli zo začiatočných písmen (hlások) latinských združených pomenovaní, napr. *CSc.* — candidatus scientiarum (kandidát vied), *PhDr.* — philosophiae doctor (doktor filozofie). Za skratkami sa takmer bezvýnimočne píše bodka. Osobitným typom skratiek sú iniciálové skratky, ktoré vznikajú zo začiatočných písmen jednotlivých slov združeného pomenovania alebo viacslovného vlastného mena (iniciálové skratky sa čítajú ako písmená v abecede, pričom prízvuk býva na poslednej slabike), napr. *MNV* — miestny národný výbor, *MsNV* — mestský národný výbor (malé písmeno *s* má rozlišovaciu funkciu: *M* — miestny, *Ms* — mestský), *PKO* — park kultúry a oddychu, *ČSSR* — Československá socialistická republika, *SNP* — Slovenské národné povstanie. Za iniciálovými skratkami sa bodka nepíše.

Za značky sa pokladajú ustálené dohovorené symboly, ktoré sa skladajú z jedného alebo niekoľkých písmen, resp. hlások, číslic a pod. a ich kombinácií a ktoré slúžia na označenie rozličných hodnôt alebo aj vecí, napr. *m* — meter, *l* — liter, cm^2 — štvorcový centimeter, *Cu* — cuprum (meď); *°C* — stupeň Celzia, *kW* — kilowatt, $ — dolár, *BAB 33—44* (štátna poznávacia značka motorového vozidla). Za značkami sa bodka nepíše.

Za skratkové slová sa pokladajú slová vzniknuté zo začiatočných písmen, skupín písmen alebo slabík slov viacslovných pomenovaní. Zapisujú sa buď iba s veľkými písmenami, napr. *ZÁRES* — Záhradnícke a rekultivačné služby, *VÚKOV* — Výskumný ústav kovopriemyslu, alebo iba s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Tesla* — technika slaboprúdová, *Doprastav* — Dopravné stavby, resp. ako všeobecné podstatné mená, napr. *laser* — light amplification by stimulated

emission of radiation. Skratkové slová tohto typu, ktoré pomenúvajú rozličné inštitúcie, zariadenia, ale aj veci, sa označujú ako akronymá (porov. Horecký, 1980). Svoboda a kol. (1973, s. 145) akronymami nazývajú vlastné mená, ktoré vznikli spojením začiatočných hlások niekoľkých slov. Skratkovými slovami sa stávajú aj niektoré iniciálové skratky s vhodnou kombináciou hlások, ktoré sa vyslovujú ako normálne slová a tak sa aj správajú vo vetnej súvislosti a v texte. Niektoré sú nesklonné *(VÚKI, FAMU)*, iné sa skloňujú podľa príslušných vzorov podstatných mien *(SĽUK — v SĽUK-u, SAS — na SAS-e)*. Iniciálové skratky a skratkové slová sa stávajú odvodzovacím základom na utvorenie nových, štylisticky neutrálnych, hovorových i slangových slov, napr. *Zväzarm — zväzarmovec, PaM — pamista, ZUČ — zučka, PNS — péeneska, PKO — pekáč.*

Osobitným problémom zaznačovania iniciálových skratiek a skratkových slov je uvádzanie, resp. neuvádzanie diakritických znamienok. Tomuto problému, ktorý je dôležitý nielen z hľadiska ich zachytávania v lexikografických prácach, ale aj z hľadiska jazykovej praxe, sme v našom časopisu už venovali pozornosť (porov. Považaj, 1983).

V prvom rozsiahlom lexikografickom diele zachytávajúcom slovnú zásobu súčasnej slovenčiny, t. j. v *Slovníku slovenského jazyka* sa skratky a značky ako heslové slová nezaznamenávajú. Výnimku tvoria niektoré písmená abecedy, pri ktorých sa spravidla v rámci samostatného významu uvádza, že sa príslušné písmeno používa ako skratka alebo značka. Napr. (veľké) *C* sa vo fyzike používa na označenie teplomernej Celziovej stupnice; v chémii ako značka uhlíka; ďalej ako rímska číslica 100; v starých akademických tituloch na označenie kandidáta: *MUC* (medicinae universae candidatus), *PhC* — philosophiae candidatus); alebo (malé) *t* sa používa ako značka jednotky váhy tona (1000 kg); v spojení *t. m.* — tohto mesiaca, *t. r.* — tohto roku, *t. j.* — to jest, to znamená. Iniciálové skratky sa uvádzajú iba v rámci exemplifikácie pri niektorých združených pomenovaniach. Napr. v hesle *družstvo* sa uvádza spojenie *jednotné roľnícke družstvo* a za ním v zátvorke iniciálová skratka *JRD*, v hesle *Amerika* sa uvádza názov krajiny *Spojené štáty americké* a za ním iniciálová skratka *USA*. Značky chemických prvkov a základných meracích jednotiek SI sa uvádzajú vo výklade heslových slov.

Vo štvorzväzkovom *Slovníku spisovného jazyka českého* (Praha, Nakladatelství ČSAV 1960—1971) sa v spracovaní jednotlivých hesiel uplatňujú skratky, iniciálové skratky a značky približne tak ako v Slovníku slovenského jazyka. V *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1979) sa skratky (aj iniciálové skratky) uvádzajú v osobitnej prílohe, pravda, vo väčšom rozsahu, ako je to v Slovníku slo-

venského jazyka pri výklade jednotlivých hesiel. Chemické značky sa však uvádzajú iba vo výklade príslušného hesla s pomenovaním chemického prvku, kým značky základných meracích jednotiek sa zasa uvádzajú v prílohe, hoci sa využívajú vo výklade exemplifikácie, napr. *svítit stovkou* — žárovkou o 100 W (pri hesle *watt* sa značka *W* neuvádza), no niekedy aj za výkladom heslového slova, napr. *metr* — základná jednotka délky, zn. *m*.

So zreteľom na to, že sa v KSSJ spracúva základná, resp. najpoužívanejšia slovná zásoba slovenčiny a slová a slovné spojenia charakteristické pre dorozumievanie v najdôležitejších sférach života súčasnej spoločnosti, a to v hovorenej i písanej podobe, zachytávajú sa v ňom aj najpoužívanejšie ustálené (vžité) domáce a cudzie textové skratky, ktoré sa v odborných, administratívnych i publicistických textoch používajú takmer bezvýnimočne namiesto slovných spojení, z ktorých sú utvorené, ale aj iné skratky typické pre administratívny štýl, napr. *atď.* (= a tak ďalej), *t. j.* (= to jest), *tzv.* (= takzvaný), *t. r.* (= tohto roku), *a. a.* (= ad acta — do spisov, t. j. založiť ako vybavené), ďalej skratky akademických titulov a vedeckých hodností, napr. *dr.* (= doktor), *RNDr.* (= rerum naturalium doctor — doktor prírodných vied), *DrSc.* (= doctor scientiarum — doktor vied), iniciálové skratky názvov štátov, známych medzinárodných i domácich organizácií a inštitúcií, väčších výrobných podnikov, spravodajských agentúr a politických strán, s ktorými sa používateľ jazyka stretáva v prostriedkoch masovej informácie a propagandy, ďalej značky niektorých peňažných mien, značky základných meracích jednotiek patriacich do Medzinárodnej sústavy jednotiek SI, značky hudobných pojmov a niektoré značky chemických prvkov. Pritom sa dbá na to, aby sa uvádzali iba také značky, pri ktorých je ako heslo spracované slovo, ktoré tieto značky zastupujú. Napr. ak sa uvádza značka *J*, musí byť ako heslové slovo spracovaný aj názov jednotky práce *joul*.

Skratky a značky sa v slovníku zaraďujú ako osobitné heslá na miesto, na ktoré abecedne patria podľa svojho hláskového skladu. Za skratkou alebo značkou ako heslovým slovom sa v prípade potreby uvádza výslovnosť (ide najmä o výslovnosť niektorých cudzích skratiek a značiek a výslovnosť iniciálových skratiek, ktoré majú formu skratkových slov a pri ktorých sa už neuplatňuje výslovnosť podľa jednotlivých hlások abecedy, ale podľa ich skutočnej podoby, napr. *SĽUK* [vysl. *sľuk*]) a určenie, či ide o skratku alebo značku. Ďalej sa v prípade potreby uvádza sféra používania skratky alebo značky, napr. oblasť hudby, fyziky a pod. Jadrom spracovania skratky alebo značky je výklad nahradený vlastne plným znením slova alebo viacslovného pomenovania, ktoré skratka, resp. značka zastupuje, napr.

ap. — a podobne, *mm* — milimeter, *KSČ* — Komunistická strana Československa. Pri cudzích, najmä iniciálových skratkách sa uvádza plné znenie alebo rozpísaný názov štátu, inštitúcie, resp. organizácie v príslušnom jazyku a za ním jeho preklad, prípadne aj doplňujúca informácia, napr. **ca, cca** *skr.* circa (okolo, asi), **USA** *skr.* United States of America (Spojené štáty americké), **UNESCO** [unesko] *neskl. i -a s skr.* United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizácia Spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru).

Niektoré iniciálové skratky sa uvádzajú nielen ako samostatné heslá, ale aj pri spracovaní niektorých heslových slov, ak sa ako exemplifikácia uvádza veľmi rozšírené združené pomenovanie, resp. viacslovné vlastné meno. Ako príklad možno uviesť iniciálovú skratku *KSČ,* ktorá sa uvádza raz ako samostatné heslo zaradené podľa abecedy s príslušným spracovaním (**KSČ** *skr.* Komunistická strana Československa) a raz pri spracovaní heslového slova *strana,* kde sa v rámci exemplifikácie uvádza aj viacslovné vlastné meno *Komunistická strana Československa* a za ním iniciálová skratka *KSČ.* Podobne sa na dvoch miestach uvádzajú aj značky najznámejších chemických prvkov, a to raz ako samostatné heslo (napr. aj pri spracovaní jednotlivých písmen abecedy ako jeden z významov) a raz v rámci výkladu heslového slova, ktorým je názov chemického prvku. Napr. pri spracovaní slova *železo* sa vo výklade uvádza aj údaj: chem. prvok zn. *Fe,* no značka *Fe* je zachytená aj ako samostatné heslo takto: **Fe** zn. pre chem. prvok železo (ferrum).

V KSSJ sa skratkové slová typu *Čedok, Spofa* nezachytávajú. Vyplýva to z toho, že podľa prijatej koncepcie sa v KSSJ neuvádzajú vlastné mená okrem niekoľkých výnimiek, ak ide o osobné mená, na ktoré sa viaže frazeológia, a skratkové slová typu *Čedok* sú vlastné mená. V KSSJ sa však uvádzajú skratkové slová typu *laser, radar,* teda také, ktoré slúžia na pomenovanie vecí. Pri nich sa však už neuvádza okolnosť, že sú to pôvodné skratkové slová (akronymá), ktoré vznikli zo začiatočných písmen združeného pomenovania. Napr. pri slove *radar* sa uvádza iba jeho výklad, t. j. význam „rádiolokátor", a nespomína sa už, že vzniklo z anglického združeného pomenovania *radio detecting and ranging.*

V príspevku sme chceli ukázať, aké východiská sa uplatnili pri spracovaní skratiek a značiek v KSSJ, čo pokladajú autori slovníka za skratky a skratkové slová a čo za značky. Napokon sme chceli ukázať, v čom je nové spracovanie tejto časti slovnej zásoby v KSSJ oproti Slovníku slovenského jazyka. Potrebu takéhoto spracovania skratiek a značiek, aké sa uplatnilo v KSSJ, si vynútila okolnosť,

že skratky a značky sú v súčasných jazykových prejavoch veľmi rozšírené a že dosiaľ niet osobitného slovníka, ktorý by čo i len vo výbere zachytával najpoužívanejšie skratky, iniciálové skratky a značky, ak pravda neberieme do úvahy špecializované príručky zachytávajúce značky meracích jednotiek SI, chemické značky a pod.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HAUSER, P.: Nauka o slovní zásobě. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980. 192 s.

HORECKÝ, J.: O skratkách a značkách v slovenčine. Slovo a tvar, *1,* 1947, s. 9—14.

HORECKÝ, J.: Niečo o akronymách. Kultúra slova, *14,* 1980, s. 149—152.

HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 208 s.

HRBÁČEK, J.: Jazykové zkratky v češtině. 1. vyd. Praha, Univerzita Karlova 1979. 128 s.

MATHESIUS, V.: Čeština a obecný jazykozpyt. 1. vyd. Praha, Melantrich 1947. 466 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 424 s.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 590 s.

POVAŽAJ, M.: Diakritické znamienka v iniciálových skratkách a skratkových slovách. Kultúra slova, *17,* 1983, s. 372—374.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971 424 s.

Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 1. vyd. Praha, Academia 1979. 800 s.

SVOBODA, J. a kol.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *14,* 1973, s. 1—230.

Ks

O lexikografickom spracovaní homoným v Krátkom slovníku slovenského jazyka

ŠTEFAN MICHALUS

Teoretické názory na homonymiu sú veľmi rozdielne. V podstate možno zistiť dve krajné stanoviská: jedna skupina jazykovedcov odmieta javy homonymie ako nežiadúce, ktorým sa jazyk bráni, druhá skupina chápe homonymiu veľmi široko a zaraďuje do homonymie aj homofóniu (porov. Ivanová-Šalingová, 1980). O dvoch krajných stanoviskách k homonymii hovorí aj Š. Peciar (1980, s. 90). Na jednej strane ide o nenáležité spájanie dvoch alebo viacerých slov pod jeden zvukový komplex a na druhej strane o neodôvodnené umelé rozčleňovanie slov na homonymá. Tieto protichodné pohľady na homonymiu v teórii sa potom istým spôsobom odrážajú v lexikografickej praxi.

Pri uvažovaní o spracovaní homoným v slovníkoch treba mať vždy na pamäti jednu nie nevýznamnú skutočnosť: pohľad na homonymiu z lexikografického hľadiska sa do istej miery líši od čisto teoretického chápania homonymie. V lexikografickej praxi (máme na mysli tvorbu slovníkov súčasných spisovných jazykov, lebo pri nárečových, resp. historických slovníkoch môže byť situácia iná) sa problém homonymie zužuje na konkrétne vyčlenenie istých lexikálnych jednotiek ako homoným. Do úvahy teda neprichádzajú homofóny ani homografy (porov. Kolesnikov, 1976, s. 6), ale iba vlastné lexikálne homonymá, slovnodruhové, slovotvorné a morfologické homonymá.

Všimneme si spôsob spracovania homoným v *Slovníku slovenského jazyka* (ďalej *SSJ*) a naznačíme spôsob spracovania homoným v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (ďalej *KSSJ*). Pokúsime sa ukázať, prečo sa otázky homonymie riešia v KSSJ inak, ako sa riešili v SSJ.

V SSJ sa homonymá spracúvajú do značnej miery nejednotne, čo sa dá odôvodniť vtedajším stavom vo výskume tejto oblasti. V úvode slovníka sa hovorí, že homonymá, t. j. slová rovnakého znenia, ale rozličného významu, sa označujú číselným indexom a spracúvajú sa v samostatných heslách. Ako príklady sa uvádzajú: *čelo*^{1} = predná časť hlavy, *čelo*^{2} = strunový hudobný nástroj; *čo*^{1} zám., *čo*^{2} zám. prísl., *čo*^{3} čast., *čo*^{4} spoj., *čo*^{5} cit.; *dospievať*^{1} = dochádzať, prichádzať, dostávať sa niekam, *dospievať*^{2} = dosahovať fyzickú (pohlavnú) zrelosť, *dospievať*^{3} = prestať spievať. V slovníku sa však číselným indexom označujú aj slová typu *práčka*^{1} = žena, ktorá perie, *práčka*^{2} = stroj na pranie; *kandidátka*^{1} = uchádzačka, *kandidátka*^{2} = kandidátna listina. O týchto typoch homoným sa však v úvode slovníka ne-

vraví. Ako vidieť, na jednu rovinu sa kladú vlastné lexikálne i slovnodruhové a slovotvorné homonymá. Tak sa potom zdá, že v SSJ je veľké množstvo homoným. V tejto súvislosti nemôžeme súhlasiť s tvrdením J. Mistríka (1977, s. 185), že kým v slovníku Oxford English Dictionary je 2540 homoným, v SSJ sú takéto slová bielymi vranami. Podľa našich zistení obsahuje totiž šesťzväzkový SSJ okolo 2000 väčšinou lexikálnych homoným. Situácia zodpovedá približne tomu, ako ju už pred viac ako 20 rokmi videli niektorí sovietski jazykovedci. V. I. Abajev (1957) napr. hovorí, že v novšej lexikografii sa bez akéhokoľvek seriózneho vedeckého odôvodnenia rozšírilo neopodstatnene široké chápanie homonymie. To viedlo k tomu, že vyčleňovanie homoným v slovníkoch sa stalo fakticky subjektívnou vecou jednotlivých lexikografov. V tých istých slovníkoch od jedného vydania k druhému neúmerne rastie množstvo homoným. Toto široké chápanie homonymie prispelo k úplnej dezorientácii pri riešení otázok homonymie v lexikografickej praxi. Nazdávame sa, že ešte aj dnes možno súhlasiť s tvrdením V. I. Abajeva, že v lexikografickej praxi je pri vydeľovaní homoným často jediným argumentom tvrdenie autora alebo redaktora o tom, či v istom konkrétnom prípade už nastal alebo nenastal rozpad sémantickej spätosti natoľko, že dané slovo možno pokladať za homonymum. Takéto chápanie homonymie je podľa V. I. Abajeva absolútne subjektívne, lebo lexikograf sa tu spolieha iba na svoju intuíciu.

Pri úvahách o homonymách v SSJ si treba ujasniť, či obstojí to, čo sa v jeho úvode o homonymách hovorí, že totiž homonymá sú slová rovnakého znenia, ale rozličného významu. Podobne sa homonymá charakterizujú aj v úvode Slovníka spisovného jazyka českého (1960, s. XVII), kde sa hovorí: „Homonyma, tj. slova stejně znějící, ale mající rozdílný význam, se zpracovávají v Slovníku v samostatných heslech." Pri takomto určení pojmu homonymie sa nám úplne vytráca polysémia. Takto by sa totiž ako homonymum mohlo chápať každé viacvýznamové slovo. Prikláňame sa preto skôr k definícii homoným v Slovníku jazykovedných termínov (Horecký — Rácová, 1980), podľa ktorej sú homonymá slová majúce rovnakú hláskovú podobu, ale úplne odlišný, nesúvisiaci význam. Pričom tu osobitne zdôrazňujeme slovo *nesúvisiaci.* Podľa našej mienky homonymá výstižne definuje aj E. Pauliny (1980), keď hovorí, že homonymá sú slová, ktoré rovnako znejú, ale majú rozdielny význam a rozdielny pôvod. Podobne charakterizuje homonymá aj J. Mistrík (1977), ktorý hovorí, že homonymá sú slová, ktoré rovnako znejú, no svojou sémantikou a etymológiou sú diametrálne rozdielne.

Vráťme sa teraz k SSJ. Neujasnenosť teoretických kritérií spôsobila, že sa v ňom ako homonymá spracúvajú slová, pri ktorých ide

skôr o polysémiu ako o homonymiu, napr.: *kniha*[1] = 1. listy papiera zviazané do zväzku, 2. dielo vydané tlačou, *kniha*[2] = časť žalúdka prežúvavcov; *cukrovka*[1] = cukrová repa, *cukrovka*[2] = choroba; *etiketa*[1] = pravidlá spoločenského správania, *etiketa*[2] = nálepka; *pero*[1] = rohovitý útvar vyrastajúci z pokožky vtákov, *pero*[2] = nástroj na písanie, *pero*[3] = pružina. Tým, že sa tieto lexikálne jednotky uvádzajú ako homonymá, stiera sa jednoznačnosť hranice homoným (porov. Mistrík, 1980). V. I. Abajev pokladá takéto široké chápanie homonymie za nevedecké, a to preto, lebo sa tu miešajú z historického hľadiska dva rozličné javy: na jednej strane čisto náhodná formálna zhoda od pôvodu rozličných slov a na druhej strane formálna zhoda, ktorej základňou je genetická príbuznosť. V prvom prípade ide o homonymiu, v druhom o polysémiu. Pod vplyvom takéhoto širokého chápania homonymie, ktoré sa uplatňuje v SSJ, sú aj naše dvojjazyčné slovníky, ako napr. Veľký slovensko-ruský slovník. Hoci sa v predslove k tomuto slovníku naznačujú aj praktické lexikografické otázky, homonymám sa venuje malá pozornosť, keď sa iba konštatuje, že homonymá sa uvádzajú ako samostatné heslá a označujú sa malou arabskou číslicou, napr. *hlaveň*[1], *hlaveň*[2].

Homonymá v KSSJ sa diferencujú. To sa prejavuje v ich dvojakom spracovaní: spracúvajú sa jednak v samostatných heslách označených číselnými indexmi, jednak v rámci jedného hesla. O spôsobe spracovania rozhoduje jestvovanie alebo nejestvovanie významovej súvislosti.

A. V samostatných heslách označených číselnými indexmi sa spracúvajú:

1. vlastné lexikálne homonymá bez zjavnej sémantickej súvislosti (*bylina*[1] = rastlina, *bylina*[2] = ľudová pieseň; *box*[1] = pästiarstvo, *box*[2] = hovädzia koža na obuv; *letovať*[1] = prežívať leto, *letovať*[2] = spájkovať; *golf*[1] = hra s loptičkou odrážanou paličkou, *golf*[2] = široký morský záliv; *kolok*[1] = cenná známka na zaplatenie niektorých poplatkov, *kolok*[2] = kužeľovitá figúrka s krčkom a hlavičkou slúžiaca na hru; *zásada*[1] = princíp, pravidlo, *zásada*[2] = chemická látka bázických vlastností; *čelo*[1] = predná časť hlavy, *čelo*[2] = strunový hudobný nástroj);

2. slová rovnakého znenia utvorené od rozličných slovotvorných základov (*dusný*[1] = sparný, *dusný*[2] = obsahujúci dusík v istom pomere; *halový*[1] príd. meno k *hala*, *halový*[2]: *halové prvky* = skupina chemických prvkov; *hrudný*[1] príd. meno k *hruď*, *hrudný*[2] príd. meno k *hruda*; *útok*[1] = 1. bojová akcia na zničenie nepriateľa, 2. náhle, prudké napadnutie, 3. útočný rad, *útok*[2] = priečna sústava nití v tkanine; *osička*[1] zdrobnenina k *osa*, *osička*[2] zdrobnenina k *os*; *pólový*[1]

príd. meno k *pól, pólový*[2] príd. meno k *pólo; vypierať*[1] nedok. k *vyprať, vypierať*[2] nedok. k *vyprieť; vodička*[1] = zdrobnenina k *voda, vodička*[2] prechýlené podst. meno k *vodič* (kto niečo vedie alebo vodí);

3. slová rovnakého znenia i pôvodu, pri ktorých sa istý význam natoľko odčlenil od pôvodného významu, že slovo s týmto významom možno pokladať za samostatné *(kožovka*[1] = jablko, *kožovka*[2] = omietka; *brániť*[1] = obraňovať, *brániť*[2] = obrábať (zem) bránami; *dospieť*[1] = dôjsť, prísť, *dospieť*[2] = dosiahnuť fyzickú zrelosť);

4. slová rovnakého znenia i rovnakého pôvodu líšiace sa významom, gramatickým rodom i gramatickými tvarmi *(kura*[1] -y ž. = sliepka, *kura*[2] -ťa s. = mláďa kury);

5. slovesá rovnakého znenia, ale utvorené rozličným slovotvorným postupom a majúce rozličné vidy *(nachodiť sa*[1] nedok. = byť obsiahnutý, *nachodiť sa*[2] dok. = veľa chodiť; *dolietať*[1] dok. = prestať lietať, *dolietať*[2] nedok. k *doletieť; premáčať*[1] nedok. k *premočiť, premáčať*[2] dok. = veľmi zmáčať);

6. heslá spracúvajúce hlásky a písmená a s nimi homonymné neplnovýznamové slovné druhy *(v*[1] = hláska a písmeno, *v*[2] = predložka; *a*[1] = hláska a písmeno, *a*[2] = I. spojka, II. častica, III. citoslovce; *o*[1] = hláska a písmeno, *o*[2] = I. predložka, II. citoslovce).

B. V jednom hesle sa spracúvajú rovnako znejúce slová so zreteľnou sémantickou súvislosťou, no s rozličným slovnodruhovým zaradením, s rozličnými morfologickými charakteristikami alebo slovotvornými vlastnosťami, slová odlišujúce sa kategóriou životnosti a pod.

1. Ide o slová rovnakého znenia patriace k rozličným slovným druhom (na signalizovanie, že nejde o bežnú polysémiu, ale o istý stupeň homonymie, používa sa číslovanie rímskymi číslicami): a/ **domov** I. -a *m.* = miesto, kde žijeme, II. *prísl.* = (smerom) do domu, do domova; **ďaleko** I. *prísl.* = vyjadruje priestorovú vzdialenosť, II. -a *m.* = veľká vzdialenosť; **čo** I. *zám.*, II. *čast.*, III. *spoj.*; **cveng** I. *cit.*, II. -u *m.* = zvonivý zvuk; b/ podstatné mená, ktoré vznikli konverziou z prídavných mien (**duchovný** I. *príd.* = týkajúci sa duchovného života, II. *m.* = kňaz; **mŕtvy** I. *príd.* = neživý, II. *m.* = zomretý človek; **domáci** I. *príd.* = v domácnosti zvyčajný alebo vyhotovený, II. *m.* = majiteľ domu alebo bytu.

2. V jednej heslovej stati sa spracúvajú systémom hniezdovania: *a/* podstatné mená mužského rodu rovnakého znenia i rovnakého pôvodu vyjadrujúce raz osobu, raz vec a líšiace sa kategóriou životnosti — neživotnosti *(čistič — čističi* = kto niečo čistí, *čistič — čističe* = čistiaci stroj; *nosič — nosiči* = kto niečo nosí alebo prenáša, *nosič — nosiče* = predmet, na ktorom je niečo položené; *či-*

niteľ — činitelia = kto niečo robí, vykonáva, *činiteľ — činitele* = pôsobiaca, vplývajúca sila; *analyzátor — analyzátori* = kto robí analýzu, *analyzátor — analyzátory* = prístroj na analýzu);

b/ morfologické homonymá líšiace sa kategóriou životnosti *(kohútik* = malý kohút, *kohútik* = 1. uzáver vývodu tekutiny alebo plynu, 2. spúšť na strelných zbraniach; *korál* = drobný morský živočích, *korál* = pevná vápenatá hmota).

Podstatné mená ženského rodu vyjadrujúce osobu a vec utvorené rozličným slovotvorným postupom typu *čističa, kandidátka* nepokladáme v KSSJ na rozdiel od ich spracovania v SSJ za homonymá, pretože pri nich nejde o homonymiu základu *čistič-, kandidát-,* ale o homonymiu prípony *-ka;* dochádza tu teda k sémantickému prieniku, a preto ide o polysémiu. V slovníku sa takéto slová spracúvajú v jednej heslovej stati ako iné polysémické slová: *práčka* = žena, ktorá perie, 2. stroj na pranie; *kandidátka* = 1. uchádzačka, 2. kandidátna listina.

Za homonymá sa v KSSJ na rozdiel od SSJ nepokladajú ani slovesá s rozličným významom predpôn vyjadrujúce rozličný spôsob slovesného deja. Takéto prípady sa vyčleňujú ako osobitné významy toho istého slova: *napíliť* = 1. pílením nahromadiť, 2. pílením trocha upraviť alebo porušiť; *narezať* = 1. rezaním nahromadiť, 2. rezaním trocha upraviť alebo porušiť.

Spôsob vyčleňovania homoným sa týka aj odvodených slov, t. j. platí zásada, že ak sú v slovníku ako homonymá označené heslové slová, označujú sa tak aj prihniezdované odvodené slová: *box*^{1} = pästiarstvo; *boxový*^{1} príd.; *box*^{2} = hovädzia koža na obuv; *boxový*^{2} príd.

Tento spôsob spracovania homoným sa nám zdá optimálny nielen z hľadiska jednozväzkového slovníka, ale aj pre iné typy slovníkov. Upúšťa sa v ňom od veľmi širokého chápania homonymie, ktoré sa uplatňovalo pri tvorbe SSJ i pri tvorbe dvojjazyčných slovníkov a ktoré spolu s I. V. Abajevom nepokladáme za vedecky adekvátne. Pritom pripúšťame, že v jednotlivých prípadoch môže nastať isté váhanie, o aký typ homonymie, resp. o aký stupeň ide. Praktická lexikografia je tu v porovnaní s teoretickou lexikológiou vždy v istej nevýhode: nevyhnutne musí zaujať stanovisko ku každej lexikálnej jednotke; každé slovo musí ohodnotiť a zaradiť z rozličných aspektov; nijaká lexikálna jednotka sa nemôže predstaviť v dvojakom chápaní, ani sa nemôže nechať nevyriešená. A nemôže sa vyhnúť ani tzv. okrajovým alebo hraničným prípadom. To sa vzťahuje aj na spracovanie homoným.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

LITERATÚRA

ABAJEV, V. I.: O podače omonimov v slovare. Voprosy jazykoznanija, *3,* 1957, s. 31—43.

HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 208 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Teória lexikálnej homonymie. Slovo a slovesnost, *41,* 1980, s. 217—221.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Štatút lexikálnej homonymie. In: Jazykovedné štúdie. *16.* Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 215—219.

KOLESNIKOV, N. P.: Slovar omonimov russkogo jazyka. Tbilisi, Izdateľstvo Tbilisskogo universiteta 1976. 623 s.

MISTRÍK, J.: O homonymii v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. *13.* Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 185—194.

PAULINY, E.: K pojmu homonymie. In: Jazykovedné štúdie. *15.* Red. J. Ružička, Bratislava. Veda 1980, s. 209—212.

PECIAR, Š.: Vzťah polysémie a homonymie. Slovo a slovesnost, *41,* 1980, s. 86—92.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec, F. Daneš. Praha, Academia 1978. 800 s.

Slovník spisovného jazyka českého. 1. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960. 1312 s.

Ekvivalentnosť interpunkčných znamienok v spisovnej slovenčine

LADISLAV DVONČ

V súčasnej spisovnej slovenčine je dnes dvanásť interpunkčných (rozdeľovacích) znamienok: *bodka, výkričník, otáznik, čiarka, bodkočiarka, dvojbodka, úvodzovky, pomlčka, spojovník, tri bodky, zátvorky, lomka* (Dvonč, 1982). Pravidlá ich používania sa podávajú v praktických jazykových alebo špeciálnych pravopisných príručkách a v učebniciach (napr. Orlovský, 1959, s. 115—136; 1965, s. 154—174; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 106—112; Pravidlá slovenského pravopisu [ďalej *PSP*], 1971, s. 71—81; Oravec — Laca, 1973, s. 144—159; Zauner, 1973, s. 91—105; Oravec — Bajzíková, 1982, s. 232—253) alebo aj v niektorých odborných článkoch na stránkach našich časopisov (Orlovský, 1948/49, s. 223—253; Dvonč, 1984). V príručkách a učebniciach sa bežne spomína prvých jedenásť uvedených interpunkčných

znamienok, o lomke sa hovorí zatiaľ iba v jazykovednej literatúre, v praktických príručkách nie, hoci sa s jej používaním v písomnej praxi stretávame čoraz častejšie najmä v odborných prácach. Možno konštatovať, že repertoár interpunkčných znamienok je dnes u nás vcelku ustálený.

Ak hovoríme o používaní jednotlivých interpunkčných znamienok v súčasnej spisovnej slovenčine, treba sa zmieniť aj o tom, že niekedy sa aj rozdielne interpunkčné znamienka používajú v rovnakej funkcii.

Takáto ekvivalentnosť existuje pri vydeľovaní vložiek (vsuviek) a rozličných vložených častí vety čiarkami alebo pomlčkami. Pritom za základný prostriedok tu treba pokladať pomlčku, za vedľajší čiarku. Rovnako sa využíva aj ďalšie interpunkčné znamienko, a to zátvorka. V jazykovednej literatúre sa konštatuje (Ružička, 1952/53, s. 269), že vložka obsahujúca jedno slovo sa obyčajne vydeľuje od ostatnej časti vety čiarkami, zriedkavejšie pomlčkami. Napr. *Či ste, reku, vstali, a toto som vám doniesol.* (Kukučín) — *Hviezdy blkocú — zdá sa — veľkým plameňom.* (Ondrejov) — Vložka obsahujúca spojenie slov alebo vetu sa najčastejšie oddeľuje od vety, do ktorej sa vkladá, pomlčkami. Napr. *Pred troma rokmi — ak pamätáte — tu vás boli chytili.* (Ondrejov) — Omnoho zriedkavejšie sa takáto vložka kladie do zátvoriek. Napr. *Ten nemá srdce — a nemá ho ani Paľo u Ťapákov (hoci je sedliak), keď nejde po ňu.* (Timrava) — Možno tu upozorniť aj na prípady používania rozdielnych interpunkčných znamienok na odlíšenie vložky v rámci inej vložky, čo pripomína používanie rozdielnych podôb toho istého interpunkčného znamienka, napr. úvodzoviek alebo zátvoriek (Dvonč, 1984). Napr. *Všetky predstavenia — až, pochopiteľne, na Petrovec — boli simultánne* (Večerník, 16. 11. 1983, s. 5). Inokedy sa takýto výraz nevydeľuje čiarkami, ale pomlčkami. Napr. *Má — prirodzene — pevné pravidlá* (Pravda, 7. 9. 1982, s. 3). Ako vidíme, takéto výrazy sa neoddeľujú vždy čiarkami, teda jedným interpunkčným znamienkom (Peciar, 1983, s. 227), ale sa môžu oddeľovať aj dvoma rozličnými interpunkčnými znamienkami. Na prípady rovnakého používania čiarky a pomlčky, a to pri výklade o používaní pomlčky, sa upozorňuje v pravopisnej príručke A. Zaunera. Autor uvádza, že pomlčku používame, keď oddeľujeme vloženú vetu, napr. *Zajtra — ako som už povedal — nikde nepôjdeš!* K tomu sa v zátvorkách pripája poznámka, že namiesto pomlčiek možno písať aj čiarky (s. 100). Možnosť písania čiarky alebo pomlčky pri výklade o používaní pomlčky spomínajú vlastne aj PSP, nehovoria však o ich úplne voľnom zamieňaní, ale ich čiastočne diferencujú. Podľa PSP pomlčkou oddeľujeme vloženú vetu alebo doložku k predchádzajúcej vete, ak by čiarka nebola dosť výrazná. Taká istá konštatácia je aj v

príručke J. Oravca a V. Lacu, a to tiež pri výklade o používaní pomlčky (s. 155). Za základný interpunkčný prostriedok sa v týchto prípadoch pokladá čiarka, písanie pomlčky sa pripúšťa alebo odporúča v osobitných prípadoch, aby sa dosiahla väčšia výraznosť pri používaní interpunkčných znamienok. V tej istej príručke sa pri výklade o zátvorkách spomína rovnaké používanie čiarky, pomlčky a zátvoriek (s. 158). Uvádza sa, že do zátvoriek sa dávajú vložené slová alebo dlhšie výrazy, ktorými vysvetľujeme, objasňujeme, dopĺňame hlavnú myšlienku prejavu, a že namiesto zátvoriek môžeme použiť i pomlčky alebo čiarky.

Rovnako sa využívajú niektoré rozdielne interpunkčné znamienka aj pri vytýčenom vetnom člene. Vytýčený podmet sa oddeľuje čiarkou alebo pomlčkou. Napr. *Tie hviezdy, to bola ona. A tá noc, noc bez neba, to som bol zase ja.* (Figuli). — Tu sa na oddelenie vytýčeného vetného člena používa čiarka. Takýto vetný člen sa však môže oddeliť aj pomlčkou. Napr. *Vôňa vydrhnutého dreva — to je preňho najpríznačnejší pach soboty.* (Ondrejov) — Vytýčený predmet sa tiež oddeľuje čiarkou alebo pomlčkou, zdá sa však, že sa tu častejšie používa pomlčka. Napr. *Dunčo — toho znázím ako muchu.* (Tajovský) — *Myslia obaja na to isté, na dievčatko.* (Hečko) — A pri vytýčenom príslovkovom určení sa tiež používajú obidve interpunkčné znamienka, častejšie je tu zase však čiarka. Napr. *V statočnej práci, v tom je prísľub istého blaha.* (Jilemnický) — *Ale u Matvejov, tam bude smútku dosť.* (Timrava) — Osobitným prípadom je vytýčený prísudok, ktorý sa neoddeľuje ani čiarkou, ani pomlčkou (Ružička, 1954, s. 274; aj ostatné výklady o vytýčenom vetnom člene sú tu založené na tejto štúdii).

Popri čiarke a pomlčke sa niekedy rovnako používajú aj dvojbodka a čiarka. Dvojbodku používame niekedy na zdôraznenie záveru alebo jadra myšlienky. Napr. *Hovorí: nebolo nijakej istoty, to môže dosvedčiť každý...* (Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 100). V príručke J. Oravca — V. Lacu (1973, s. 154) sa to formuluje tak, že dvojbodku píšeme niekedy na zdôraznenie záveru alebo jadra myšlienky, a to aj za nevetnými výrazmi; osobitne sa však pripomína, že inak v takých prípadoch býva často len čiarka alebo sa obídeme bez rozdeľovacieho znamienka.

Z ďalších interpunkčných znamienok sú to tri bodky a pomlčka. Spomína sa, že tri bodky píšeme (1) keď naznačujeme prerývanú, vzrušenú reč, napr. *Bolí...? Bolí...? Ach, bolí...*, (2) keď veta nie je dokončená, napr. *Teraz vari už nebudete..., Chcel som ti niečo povedať, ale...* K tomu sa pripája poznámka, že namiesto troch bodiek možno písať aj pomlčku (Zauner, 1973, s. 100).

Z našich výkladov vidieť, že v niektorých prípadoch sa v rovnakej funkcii môžu používať dve interpunkčné znamienka, napr. čiarka a pomlčka alebo tri bodky a pomlčka, inokedy sa v rovnakej funkcii môžu používať aj tri znamienka, napr. čiarka, pomlčka, úvodzovky. Zmienky o používaní niektorých interpunkčných znamienok v rovnakej funkcii nachádzame sporadicky iba v niektorých našich základných pravopisných príručkách. Napr. písanie troch bodiek alebo pomlčiek sa spomína u Zaunera, písanie dvojbodky alebo čiarky u Oravca — Lacu. Pokiaľ sa v niektorej príručke takéto používanie rozdielnych interpunkčných znamienok v rovnakej funkcii spomína, býva to vždy iba pri jednom interpunkčnom znamienku, nie aj pri ďalšom, prípadne ďalších znamienkach. Napr. A. Zauner sa zmieňuje o používaní troch bodiek alebo aj pomlčiek pri výklade o používaní troch bodiek, nehovorí však o možnosti používať aj tri bodky pri výkladoch o pomlčke. Nazdávame sa, že by bolo správne a z hľadiska praktického používateľa jazyka veľmi vítané, keby sa pri výklade o ktoromkoľvek interpunkčnom znamienku spomínala zároveň aj možnosť používať ďalšie interpunkčné znamienko, prípadne aj ďalšie interpunkčné znamienka v rovnakej funkcii. Teda napr. v rámci výkladu o čiarke treba spomínať aj možnosť používať niekedy popri čiarke aj pomlčku alebo úvodzovky, pri výklade o používaní pomlčky spomínať aj možnosť používať čiarku a v niektorých prípadoch aj tri bodky a pod.

Na tomto mieste nám nejde o podrobný rozbor alebo výpočet prípadov, v ktorých sa rozdielne interpunkčné znamienka používajú rovnako, t. j. v rovnakej funkcii. Chceli sme len upozorniť, že niektoré interpunkčné znamienka fungujú vlastne v niektorých prípadoch ako ekvivalentné grafické prostriedky. Používateľ jazyka (autor písaného textu) má takto možnosť voliť niekedy z viacerých interpunkčných znamienok také, ktoré najlepšie vyhovuje jeho zámeru. V doterajších pravopisných alebo iných jazykových príručkách, v ktorých sa podáva poučenie o používaní jednotlivých interpunkčných znamienok, sa na to upozorňuje iba sporadicky, nie sústavne, prípadne sa o takejto ekvivalentnosti nič nehovorí. V novších pravopisných alebo jazykových príručkách bude potrebné jednak všeobecne konštatovať, že v niektorých prípadoch sa môžu používať v rovnakej funkcii aj rozdielne interpunkčné znamienka, jednak aj ukazovať takéto využívanie rozdielnych interpunkčných znamienok pri príslušných výkladoch o istých interpunkčných znamienkach. Takéto podrobnejšie výklady budú veľmi vhodné najmä z hľadiska potrieb náročnejších používateľov spisovného jazyka, akými sú napríklad spisovatelia, publicisti, redaktori atď. Prispeje to aj k hlbšiemu poznaniu vzájomných vzťahov niektorých interpunkčných znamienok, čím sa prekoná ich doterajšie chá-

panie a výklad ako osobitných alebo samostatných grafických znakov, ktoré spolu akoby nesúviseli a nemohli sa niekedy aj zamieňať alebo ľubovoľne používať podľa potrieb, prípadne aj záľub používateľa jazyka (autora písaného textu).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Interpunkčné znamienka v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, *16,* 1982, s. 208—213.

DVONČ, L.: Využívanie rozdielnych podôb interpunkčných znamienok v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, *18,* 1984, s. 35—38.

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.

ORLOVSKÝ, J.: O interpunkcii v slovenčine. Slovenská reč, *14,* 1948/49, s. 223—253.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. Martin, Osveta 1959. 316 s. — 2. vyd. Bratislava, Obzor 1965. 372 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 600 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

PECIAR, Š.: Niektoré aktuálne problémy slovenského pravopisu. Slovenská reč, *48,* 1983, s. 222—233.

RUŽIČKA, J.: K rozboru vety. Slovenská reč, *18,* 1952/53, s. 257—270.

RUŽIČKA, J.: Vytýčený vetný člen. Slovenská reč, *19,* 1954, s. 269—275.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973. 550 s.

Pajta, pojata, humno, stodola, plevňa

VLADO UHLÁR

Vo všeobecnosti je dobre známy výraz *stodola,* ktorý označuje stavisko na zhromažďovanie zožatého obilia a potom omlátenej slamy, ale aj iného krmu. V stodole sa rezaním krmu na sečkoviciach pripravovala aj sečka pre kone a kravy. Výraz *stodola* vplyvom spisovnej slovenčiny zovšeobecnel a stal sa známym aj v tých nárečiach, kde nebol pôvodne rozšírený. Slovo *stodola* (je aj v češtine a poľštine) prevládol a nie sú proti nemu výhrady, hoci je z hornonemeckého slova *stadal* (potom *Stadel)* a v slovenských nárečiach sú pre takéto

staviská aj pôvodnejšie domáce názvy *humno, plevňa* alebo *pleveň, kolešňa,* ako aj rozšírený výraz *pajta,* na ktorý sa sústredíme v tomto príspevku.

Slovo *humno* je prastaré všeslovanské slovo (porov. aj Uhlár, 1982) známe v príslušnej podobe vo všetkých slovanských jazykoch, no významovo sa už v nich celkom nezhoduje. Príkladom môže byť práve slovenčina. Na západnom Slovensku humnom je priestor za dvorom, zavše už vysadený stromami alebo aj zoraný a používaný na sadenie zemiakov alebo na pestovanie zeleniny a v ňom príslušné stavisko na obilie, slamu a krm má meno *pajta.* Ale inde (napr. v dolnom Liptove) je zasa humnom toto stavisko, zavše pod jednou strechou aj so stajňou pre statok, prípadne aj pre svine.

Pôvodne *humno* bolo miesto za domom, na ktorom pod holým nebom starí Slovania i Slováci zhromažďovali neomlátené obilie a kde ho aj mlátili, najprv iba preháňaním dobytka, neskôr napr. aj niekoľkými koňmi vodenými a či preháňanými v rade popri sebe v kruhu. Takýto spôsob mlátenia sa na južnom Slovensku vyskytoval (napr. na Požitaví v Mani) ešte začiatkom tohto storočia a nazýval sa *tlačením* (dodnes u Slovákov v Maďarsku *tlačba).* Ražná slama sa však potrebovala neporušená na otep do postelí (namiesto matracov, vložiek a pod.), na povriesla pri viazaní snopov, ale aj na snopky (otiepy), z ktorých sa robila slamená strecha, kedysi bežná v krajoch, kde nebolo dosť dreva, a teda ani na šindľovú krytinu; preto sa obilie a najmä raž mlátila ručne cepami až do nedávnych čias.

V Zemplíne sa stavisko na obilie a potom na slamu nazýva plevňou *(plevňa* i *pleveň),* lebo pôvodne slúžilo predovšetkým na ochranu pliev pred dažďom. V Ponitrí (Pažiť, Nedanovce) výraz *plievňa* označuje bočné oddelenie v stodole (tu *pajta)* sprvoti na obilie zvezené z poľa a potom na omlátenú slamu (to je inde známe, najmä z Kukučína ako *záčin,* v Novohrade podľa J. Matejčíka je *záčin, záčinok, koľešňa, štádla),* kým odvodeným výrazom *plevinec* sa označoval menší oddiel na plevy (v Novohrade *plevín;* o slovách *plevinec, plevín* porov. Buffa, 1983). Pajta bývala z drevených brván, neraz so stenami pletenými z prútia omietnutými blatom.

Ale aj v Zemplíne ako všade inde na Slovensku sa zachoval názov *humno* v odvodenom výraze pre časť poľa za humnom, prípadne za humnami v podobe *záhumnie (zahumňe),* upevnenej najmä tým, že to býva už chotárny názov (napr. často *Horné záhumnie, Dolné záhumnie).* Po kolektivizácii poľnohospodárstva za socializmu sa rozšíril názov *záhumienok (záhumienka),* prípadne staršia domáca podoba *záhumenica,* za ktorú horlil najmä E. Pauliny a iní.

Na Spiši *humnom* nazývajú v stodole tú časť, kde sa na ubitej zemi

ručne mlátilo obilie cepami a kde inokedy stával voz takto chránený pred nečasom. Inde sa toto miesto nazývalo *holohumnicou,* v Ponitrí (Pažiť, Veľké Bielice) *holomnicou,* v Novohrade *holovnicou, holovňou,* ale aj *tokom (tok),* na strednom Ponitrí (na okolí Bojnej) *tlom (tlo),* v Sile (okr. Nitra) i *mláteništom,* v Zemplíne zasa charakteristicky *zbojiskom.*

V Gemeri a na Kysuciach je známe aj slovo *kolešňa,* a to v dvoch významoch: 1. stodola, 2. kôlňa, šopa (porov. Slovník slovenského jazyka I, 1959). Slovo *kolešňa* súvisí so slovom *koleso.*

Na veľkých priestoroch najmä južného západného Slovenska, ale aj v Novohrade sa namiesto slova *stodola* používa výraz *pajta.* Tento pomerne rozšírený nárečový výraz a výklad jeho pôvodu si zaslúži dôkladnejšiu pozornosť.

J. Stanislav v diele *Slovenský juh v stredoveku* (1948) pri dokladoch miestneho názvu *Rykynčice* (boli *Horné* a *Dolné Rykynčice)* v oblasti Hontu na juh od Krupiny (r. 1279 *Rakucha,* 1281 *Rakanza)* a k výkladu, že názov pochádza od slova zo základu *ryk, ryčať* (vari „miesto ryčania divej zveri", ale potom príklonom k patronymickým názvom z osobných mien s príponou *-ice),* pripojil aj niektoré chotárne názvy zo susedstva a podľa mapy aj názov samoty *Pajty* (nazvanú nepochybne podľa tamojších stodolovitých stavieb — pájt). Iba stručne jednou vetou zaznačuje, že slovo *pajta* je prevzaté z maďarčiny, ale v maďarčine je zasa slovanského pôvodu z pôvodnej podoby *pojata.*

Tento výklad a tvar *pojata* nás zaujal najmä preto, že napr. v Zemplíne v dedinách Suché, Trhovište, Ložín, Bracovce (všetko v okrese Michalovce, ľavý breh Ondavy) poznajú názov *pojata* na označenie úzkej šôpky zväčša štvorcového základu na vysokých drevených stĺpoch s otvorenými bokmi (spevnenej priečnymi spojmi na spôsob *X)* na uskladňovanie sena, teda ide o druh senníka pri dome.

V. Machek (1956) uvádza podľa B. Němcovej zo slovenčiny tvar *pojeta* s významom „búda s prútenými stenami" (Kálal, 1923) a nazdáva sa, že je to asi omyl, ale potom sám pripomína podobu *pajeta,* a to v súvislosti so slovom *pajta,* ktoré je v slovenčine a vo valaškom nárečí na Morave, a vykladá ho ako „kôlňa, šopa, prístrešie pre ovce na salaši". Základ *jat* vidí v mene *jatka,* ktoré v slovenčine označuje miesto, kde sa seká mäso (v súčasnosti ľudovo aj *mäsiareň),* lebo na zabíjanie hoviad je *bitúnok* (nárečovo aj *bijareň).* V. Machek pripomína, že to boli pôvodne iba drevené búdy (poľské *jata* znamená „búda", tak aj hornolužické *jěta, hěta).* J. Holub — F. Kopečný (1952) uvádzajú praslovanské **jata,* cirkevnoslovanské *jato* (sg.) s významom „črieda, stádo" a potom metonymicky „maštaľ, stajňa

pre dobytok". Odtiaľ u južných Slovanov v bulharčine, srbochorvátčine i slovinčine je slovo *pojata* s významom „stajňa, prístrešok pre dobytok", ale aj „kôlňa". Aj V. Machek uvádza, že maďarské *pajta* je juhoslovanského pôvodu (lenže tam je *pojata*), a obdobne ako J. Stanislav píše, že z maďarčiny zasa prešlo do slovenčiny. Takisto pripomína slovenský tvar *pajeta* (?!) a dokladá, že náležitý výklad chýba. Zemplínske *pojata* a Němcovou uvádzaný tvar *pojeta* pripomínajú potrebu uvažovať aj o slove *pajta* a o jeho pôvode.

Zemplínsky výraz *pojata* v porovnaní s podobou *pajta* je v nestiahnutej podobe, aká je napr. v slove *bojazlivý* (porov. české *bázlivý* a aj slovenské *nebojácny*); v novohrad. nárečí je dosiaľ namiesto *bál sa, bála sa, bojau sa, bojala sa* (teda namiesto *-á-* je *-o-ja-*). Stiahnutý tvar je v slove *pás* (z pôv. *pojas*), *voláš* (z pôv. *volaješ*ь), *dobrá* (z pôv. *dobraja*). Zemplínsky názov *pojata* by sa mohol vysvetľovať ako nárečový zvyšok pôvodného stavu (nestiahnutého), ale je možný aj výklad, že je to výsledok pôsobenia susedných ukrajinských nárečí. (Pravidelne stiahnutý tvar by bol *páta*, v slovenčine je však *pajta* ako v maďarčine).

V Slovníku slovenského jazyka III (1963) uvedené slovo *pajta* (vo význame „stodola") je pomerne veľmi rozšírené v rozsiahlych krajoch západného a južného Slovenska. Preto sa vyskytuje aj v spisovných prejavoch. Jeho pôvodná, nestiahnutá podoba *pojata* sa sporadicky vyskytuje v niektorých dedinách v severnom Zemplíne v susedstve obcí s ukrajinským obyvateľstvom (na označenie istého druhu senníka). — Oboznámenie s týmito slovami, sémanticky už rozdielnymi, má význam pre dejiny slovenského jazyka i slovenského národopisu, a to aj ako doklad vzájomných jazykových vzťahov medzi susednými etnikami.

P o z n á m k a. Cenným príkladom na spôsob rozvíjania slovnej zásoby v spojitosti s vývinom staveniska na obilie a slamu sú napr. z Pažite výrazy *humno*, v ňom stavisko *pajta s holomnicou*. Priestor nad ňou pod strechou, oddelený povalinou z drúčkov, sa tu však nazýva *priestodolok*, kým na strednom Slovensku je to zväčša *vôdor*, pôv. azda *vodrъ*, čes. *odr*. „patro nad mlatom", porov. kysucké *pentro*, ale v Novohrade *zápustok*, na západnom Slovensku *patrá*. Otvor v povaline, ktorým sa z voza vidlami na priestodolok vykladal krm a zasa zhadzoval dolu na mlatovisko pri rezaní sečky, nazývali v Pažiti *priepustok*. Tak tu popri slove *humno* a *holomnica*, je aj *priestodolok* zo základu *stodola*, hoci v tomto význame sa používa iba výraz *pajta*. K výrazom tvoreným slovotvornou príponou *-ok* (*priestodolok, priepustok*) patrí všeobecnejší výraz *prístavok*, ktorým sa v Ponitrí označuje aj šôpka na vozy a riad na stĺpikoch pod spustenou strechou, prístrešok, nazývaný napr. v Hajnej Novej Vsi a na okolí *spúšť*, na Záhorí *výpustek*.

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

BUFFA, F.: O názvoch plevinec — plevník — plevín v slovenčine. Kultúra slova, *17*, 1983, s. 350—352.

HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha, Státní nakl. učebnic 1952. 575 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, Vlastným nákladom 1923. 1012 + CIII s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Naklad. ČSAV 1957. 627 s.

MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu, vecný slovník. Martin, Osveta 1975. 312 + 36 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku I.—II. Martin, Matica slovenská 1948. 664 + 673 s.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka I.—II. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, 1958. 590 + 743 s.

UHLÁR, V.: Miestne názvy HUMENNÉ a CIMENNÁ. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 357—361.

ROZLIČNOSTI

Intelektuálna technológia

Prídavné meno *intelektuálny* sa v Slovníku slovenského jazyka vysvetľuje ako „týkajúci sa rozumu, duševnej činnosti človeka, rozumový; rozumovo založený". Je prirodzené, že takto chápané prídavné meno *intelektuálny* sa spája s názvami osôb (ktoré môžu vykonávať rozumovú činnosť) alebo s názvami činností a schopností, ktoré sú založené na rozumovej činnosti.

V nedávnom čase však k spojeniam ako *intelektuálny pracovník, intelektuálny pôvodca,* resp. *intelektuálna práca* a *intelektuálne schopnosti,* ktoré sa uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka, pribudlo spojenie *intelektuálna technológia.* Je to taká technológia (na rozdiel od strojovej technológie), v ktorej sa niektoré funkcie duševnej práce dávajú vykonávať strojom, ktoré pracujú nie na základe intuitívnych úsudkov, ale sú riadené algoritmami. To znamená, že aj významová štruktúra prídavného mena *intelektuálny* sa rozšírila o taký význam, ktorý by sa dal vymedziť ako „vyžadujúci inteligenciu, uvádzajúci do činnosti umelú inteligenciu, resp. umelý intelekt". Toto rozšírenie je v období vedecko-technickej revolúcie pochopiteľné a je ďalším

príkladom na internacionalizáciu slovnej zásoby, lebo v ruštine je známe spojenie *intelektuaľnaja technologija,* v angličtine *intelectual technology.*

Ján Horecký

Polievkáreň, premietáreň

V inzerátoch v dennej tlači sa často zjavujú nové, resp. nie celkom známe názvy výrobní, dielní, stredísk či prevádzok. Medzi takéto nové alebo nie celkom známe názvy, ktoré sme našli v dennej tlači, patria aj názvy typu *výrobňa polievok — polievkáreň, výrobňa kobercov — kobercáreň, prípraváreň, premietáreň.* Keďže však v slove *kobercáreň* je pred príponou *-áreň* mäkká spoluhláska *c,* je v spisovnej slovenčine oprávnená podoba s príponou *-iareň,* teda *koberciareň* (porov. *pec — peciar,* ale aj *meď — mediareň, lyže — lyžiareň, čistiť — čistiareň).*

Na prvý pohľad by sa zdalo, že pri uvedených jednoslovných názvoch ide o rovnaký typ slov: všetky sú utvorené pomocou slovotvornej prípony *-áreň/-iareň.* Táto prípona patrí pri príponovom (sufixálnom) tvorení názvov miesta k najproduktívnejším: takto sú utvorené mnohé ďalšie názvy, napr. *parketáreň, pečiatkáreň, ryjáreň, modeláreň.*

Jednoslovné názvy *polievkáreň, koberciareň, prípraváreň, premietáreň* sa odlišujú v prvom rade tým, že nepomenúvajú rovnaký typ miesta. Niektoré pomenúvajú miesto, kde sa odohráva istý dej, iné miesto, kde sa vyrába istá vec. K názvom miesta, kde sa vyrába istá vec, patria názvy *polievkáreň* a *koberciareň;* k názvom miesta, kde sa odohráva istý dej, patria názvy *premietáreň* a *prípraváreň.* Tieto názvy sa odlišujú ešte niečím: slovotvorné základy prvého typu názvov *(polievkáreň, koberciareň)* tvoria podstatné mená pomenúvajúce veci *(polievka, koberec),* slovotvorné základy názvov miesta, kde sa odohráva dej *(prípraváreň, premietáreň),* tvoria slovesá *(premietať)* alebo od slovies utvorené dejové substantíva *(príprava).*

Názvy *polievkáreň, koberciareň, prípraváreň* a *premietáreň* teda pomenúvajú rozličné typy miesta a ich slovotvorné základy tvoria podstatné mená alebo slovesá. Okrem toho sa odlišujú aj slovotvorným postupom, ktorým boli utvorené. Názvy *prípraváreň* a *premietáreň* vznikli ako pôvodné jednoslovné názvy miesta (výrobne alebo prevádzky), kde sa niečo pripravuje, resp. premieta. Pri názvoch *polievkáreň* a *koberciareň* je iná situácia: tieto názvy totiž nevznikli ako pôvodné jednoslovné názvy, ale ako univerbizáciou utvorené jednoslovné pendanty k oficiálnym viacslovným názvom: *výrobňa polie-*

vok — polievkáreň, výrobňa kobercov — koberciareň. Vzťah viacslovného pomenovania a univerbizovaného jednoslovného názvu sa posudzuje na základe protikladu *oficiálnosť — neoficiálnosť;* v štylisticky neutrálnych textoch môžu vedľa seba fungovať oficiálne i neoficiálne podoby: *výrobňa polievok* aj *polievkáreň, výrobňa kobercov* i *koberciareň.*

Väčšinou sa takto utvorené jednoslovné názvy (napr. *polievkáreň, chlebíčkáreň, koberciareň*) pociťujú ako hovorové. Niektoré však už strácajú štylistický príznak hovorovosti, prehodnocujú sa na štylisticky neutrálne a stávajú sa aj úradnými názvami prevádzok, napr. *Pečiatkáreň, n. p., Košice.*

Zhŕňame: Názvy *polievkáreň, koberciareň, pripraváreň, premietáreň* patria k novým, resp. novším slovám našej slovnej zásoby. Hoci sa na prvý pohľad zdá, že ide o rovnaký typ slov, predsa je medzi nimi rozdiel: názvy *polievkáreň* a *koberciareň* sú univerbizáciou utvorené jednoslovné pendanty k oficiálnym viacslovným názvom, popri ktorých paralelne fungujú v štylisticky bezpríznakových textoch. Názvy *premietáreň* a *pripraváreň* sú pôvodnými jednoslovnými názvami miesta utvorenými od slovies, resp. dejových substantív.

Katarína Matějová

Hovädzia pečeň a hovädzie pečené

Keď sa v reštaurácii alebo závodnej jedálni objaví na jedálnom lístku názov *hovädzia* (alebo *teľacia, bravčová*) *pečeň* a zákazník obľubujúci vnútornosti si jedlo s týmto názvom objedná, niekedy sklamaný zistí, že dostal pečenú hovädzinu, teľacinu alebo bravčovinu. Nepomôže nijaký protest, prečo nie je na jedálnom lístku napísané zrozumiteľne a jednoznačne *hovädzie (teľacie, bravčové) pečené,* lebo vedúci sa ohradí, že u nich používajú názov, ktorý musí byť v súlade s vydanou normou. Keď už sa takýto nevhodný názov, ktorý darmo mýli, dostal do príslušnej normy a keď sa zostavovateľ jedálneho lístka chce, prípadne musí podľa neho držať, mal by aspoň v zátvorke za slovom *pečeň* uviesť, že ide o pečené mäso. Vyhne sa tak prípadným reklamáciám.

Slovom *pečeň* sa v spisovnej slovenčine pomenúva vnútorný orgán (žľaza) v tele zvierat (rovnako tak aj u človeka), ktorý sa predáva v obchodoch s mäsom a mäsovými výrobkami a rozmanito sa kuchynsky upravuje (dusí, vypráža a pod.). Pečené mäso sa označovalo slovom *pečienka* utvoreným od príčastia *pečený* príponou *-ka.* No slovo *pečienka* nie je jednoznačné. V súčasnosti sa v hovorených prejavoch

na označenie *pečene* často používa slovo *pečienka* aj ako zdrobnená podoba od slova *pečeň*. Preto je slovo *pečienka* na označenie pečeného mäsa v jedálnych lístkoch nevhodné. Najvýstižnejšie pomenovanie mäsa pripraveného pečením je dvojslovné pomenovanie *pečené mäso*. Na jedálnych lístkoch sa niekedy uvádza aj bez substantíva *mäso: hovädzie pečené, teľacie pečené, bravčové pečené* a pod. Takéto jednoznačné názvy by sa mali používať v príslušných normách pre jedálne, reštaurácie, závodné kuchyne a pod.

Keď budeme používať takéto výstižné a jednoznačné pomenovania, predídeme zbytočným nedorozumeniam a poslúžime zákazníkovi, resp. stravníkovi.

Konštantín Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Jubileum Eleny Smieškovej

PhDr. Elena Smieškov á (nar. 14. aug. 1919 v Zariečí), členka redakčnej rady časopisu Kultúra slova od jeho založenia v r. 1967, patrí na Slovensku k prvým ženám, ktoré sa venujú výskumnej jazykovednej práci profesionálne po celý život (okrem krátkeho pedagogického pôsobenia po skončení štúdia v rokoch 1942—1946). Zastavenie sa pri jej jubileu znamená pohľad na jej tridsaťtriročnú prácu v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, kde je jej meno zviazané predovšetkým s lexikografiou a jazykovou kultúrou. Viaceré závažné slovníkové diela, ktoré vznikli na tomto pracovisku, nesú stopy aj jej tvorivej osobnosti. E. Smieškov á je totiž rodená lexikografka: disponuje širokými odbornými vedomosťami, jemným jazykovým citom, presnosťou, zmyslom pre úspornosť vyjadrovania a dobrým poznaním jazyka. Tieto vlastnosti využila vo veľkých slovníkových projektoch, ako je šesťzväzkový *Slovník slovenského jazyka* (v ňom má autorsky najväčšiu účasť a v jeho 6. zväzku prvý raz spracovala zoznam osobných mien), *Česko-slovenský slovník* (redigovala a revidovala v ňom oblasť frazeológie) a *Krátky slovník slovenského jazyka* (chystaný do tlače), v ktorom autorsky spracúva opäť najväčšiu časť. Pri všetkých týchto dielach je zároveň spoluautorkou ich koncepcie. K slovníkovej práci treba priradiť aj jej spoluautorstvo pri revízii a úprave slovníkovej časti *Praktickej príručky slovenského pravopisu* od A. Zaunera. Vychádzajúc z hlbokej znalosti slovenskej frazeológie, E. Smieškov á zostavila *Malý frazeologický slovník* so zacielením na školské potreby (vyšiel v troch vydaniach) a stala sa spoluautorkou *Slovensko-maďarského frazeologického slovníka.*

Bohatú slovníkovú činnosť jubilantky po celý čas sprevádza sústavná teoretickovýskumná práca, koncentrovaná najmä na problémy slovenskej

frazeológie. Z tejto oblasti publikovala E. Smiešková v odborných časopisoch veľa článkov, ktoré patria medzi prvé slovenské práce tohto druhu a na ktoré bohato nadväzovali aj ďalší autori. Jej teoretické práce sú známe i v zahraničí, najmä v ZSSR, Poľsku a Bulharsku.

Výsledkom stáleho záujmu o súčasné dianie vo vlastnom odbore je Smieškovej recenzná činnosť a aktívna účasť na vedeckých konferenciách.

Rozsahom síce nie natoľko veľká, ale svojím dosahom významná je práca jubilantky v okruhu jazykovej kultúry. Siaha do päťdesiatych rokov k začiatkom rozhlasovej jazykovej poradne, neskôr sa rozšírila do novoutvorených rubrík v tlači. Rozhlasoví poslucháči a čitatelia dennej tlače i nášho časopisu ju poznajú ako autorku desiatok a desiatok drobných príspevkov na témy, s ktorými autorka vždy vie zaujať. S esejistickou iskrou podáva objasnenie významov slov, poukazuje na ich jemné významové rozdiely, spresňuje a dopĺňa niektoré názvoslovia (plavecké, lyžiarske, nábytkárske, odevnícke, názvy pri občianskych obradoch atď.). Najradšej však píše o tom, čo jej je výskumne i bytostne najbližšie — o slovenskej frazeológii. Tu vari najviac môže uplatniť svoje všestranné vzdelanie, široký kultúrny rozhľad, literárne záľuby i lásku k rodnej reči. O E. Smieškovej totiž nemožno písať len ako o jazykovedkyni. Je typom harmonickej osobnosti, v ktorej sa vyvážene spája pracovný zápal s osobnou kultúrou a inými pozitívnymi ľudskými danosťami.

Za svoju celoživotnú prácu dostala E. Smiešková pri svojom jubileu hlboké uznanie: Predsedníctvo SAV jej udelilo Striebornú čestnú plaketu Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách. Jubilantke gratulujeme a zároveň želáme, aby harmonické tóny jej osobnosti ešte dlho zneli v takom súzvuku!

Mária Pisárčiková

Prvá učebnica slovenskej syntaxe

(ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.)

Oravcovou a Bajzíkovej *Syntaxou* dostávajú poslucháči filozofických a pedagogických fakúlt, ktorí študujú náš materinský jazyk, základnú a úplnú príručku z teórie jednej gramatickej disciplíny, zo syntaxe. Keďže však ide o dielo, ktoré bude užitočné nielen pre vysokoškolákov, ale aj pre všetkých záujemcov o hlbšie poznanie slovenčiny, pristavíme sa niekoľkými poznámkami pri tejto práci.

Recenzovanej učebnici slovenskej skladby patrí vo viacerých smeroch prvenstvo. Predovšetkým je to prvá slovenská syntax, ktorá systematicky využíva nové výsledky výskumu skladby slovanských jazykov, ako sa prezentovali na syntaktických konferenciách v Brne aj na zasadnutiach Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. Treba pritom hneď poznamenať, že autori vždy uplatňujú nové poznatky v nadväz-

nosti na predchádzajúce chápanie jednotlivých problémov v našej domácej odbornej literatúre a v konfrontácii s ním.

Ako novum posudzovanej učebnice treba zaznamenať aj rozšírenie vlastnej tematiky syntaxe. Popri „tradičných" zložkách, ako sú syntagmatika a náuka o vete, obsahuje rozoberaná učebnica aj stručnú kapitolu z textovej syntaxe. Jej zaradenie do učebnice pritom nemožno posudzovať ako niečo „módne", resp. samoúčelné, lež treba v ňom vidieť postup, ktorým sa reaguje na najnovšie prúdy syntaktického bádania, postup, ktorým sa zdokonaľuje interpretácia nielen nových, ale aj viacerých tradičných okruhov syntaktickej problematiky. Ako príklad tu možno uviesť problematiku aktuálneho členenia, ktorej sa včlenením do tejto kapitoly našlo primeranejšie miesto v celom výklade syntaktických otázok.

Pedagogickým určením práce je odôvodnená aj jej ďalšia časť, ktorá sa zvyčajne v učebniciach skladby neuvádza, a to kapitola o interpunkcii.

Ešte viacej ako týmito kompozičnými a koncepčnými momentmi upútava posudzovaná učebnica nateraz najúplnejším výkladom celého syntaktického systému slovenčiny i jeho jednotlivých častí. Napriek tomu, že sa v učebnici istým spôsobom uplatnilo prakticky všetko, čo sa doteraz o celej slovenskej skladbe a o jej častiach publikovalo v rozličných monografiách, zborníkoch a časopisoch, práca obsahuje mnoho nových poznatkov, ktoré posúvajú celé poznanie slovenskej skladby o krok ďalej, a tak sa stávajú nielen sumarizáciou doterajších vedomostí o slovenskej skladbe, ale aj podnetom na ďalšie spracúvanie niektorých oblastí syntaktického systému slovenčiny. V nasledujúcich poznámkach upozorníme aspoň na niekoľko takýchto pozoruhodných miest z rozoberanej práce.

Výklad syntagmatiky (ale vlastne aj ostatných častí syntaxe) vychádza v učebnici z takejto základnej tézy, ktorá sa vyslovuje v úvode práce: „Syntaktické jednotky sú bilaterálne, t. j. majú obsahovú aj formálnu stránku. Obsahovú stránku tvoria vecné (myšlienkové) vzťahy medzi komponentmi konštrukcie. Formálnu stránku tvoria jazykové spôsoby a prostriedky na vyjadrenie vecného vzťahu medzi komponentmi." (s. 9)

Vo výklade syntagmatiky vedie takéto východisko predovšetkým k zreteľnému rozlišovaniu toho, čo je sám syntaktický vzťah a čo treba pokladať za prostriedok na jeho vyjadrenie. Vo výklade základných typov syntagiem nachádzame nové myšlienky v tom, že určovanie, určovaciu syntagmu navonok reprezentuje (do textu zapája) určovaný člen, priraďovaciu syntagmu môže zastupovať hociktorý člen a predikatívnu syntagmu každý člen osobitne. Pre školskú prax vetného rozboru sú to priamo návody na uľahčenie a spresnenie určovania typov syntagmy. Hoci sa na niektoré zložitejšie prípady syntagiem upozorňuje na iných miestach práce (napr. pri prístavku), aspoň malá poznámka o takýchto javoch by bola užitočná aj na tomto mieste, teda vo vlastnom výklade syntagmatickej problematiky.

Väčšiu časť kapitoly o syntagmatike tvoria výklady formálnej stránky syntagiem. Popri spresnenom výklade o zhode a najmä o väzbe tu treba upozorniť na novšie, širšie chápanie primkýnania, ako aj na výklad tých javov, pri ktorých autor (v zhode s ďalšími bádateľmi, napr. s J. Kačalom) hovorí o spojení dvoch prostriedkov pri vyjadrovaní jedného syntagmatic-

kého vzťahu, napr. o spojení zhody s primkýnaním a pod. Toto chápanie dovoľuje presnejšie vyložiť viaceré doteraz otvorné otázky zo syntagmatiky, ale na druhej strane si aj samo bude vyžadovať ďalšie overovanie a prípadné doplnenia. Pozornosť si tu zasluhuje fakt, že autor výkladu o syntagmatike hovorí radšej o korešpondencii podmetu a prísudku v predikatívnom spojení ako zhode prísudku s podmetom.

Kapitola o syntaxi vety sa skladá z troch základných častí. Je to najskôr poučenie o modálnej stavbe viet, potom výklad o gramatickej stavbe viet a napokon výklad problematiky vetných členov.

Z výkladu modálnej stránky vety treba vyzdvihnúť predovšetkým to, že autor vychádza zo všeobecného rozlišovania troch typov modálnosti, a tak môže systematicky opísať nielen základné modálne typy viet, ale riešiť aj otázku kladných a záporných viet. Jednotlivé modálne typy viet sa pritom usiluje vystihnúť čo najkomplexnejšie, teda z hľadiska konštrukčného, morfologického, intonačného aj lexikálneho. Treba preto zdôrazniť, že autor tejto časti ukazuje túto pomerne zanedbávanú oblasť našej skladby nie iba ako inventár istých typov viet, ale ako osobitný podsystém v rámci celej skladby. Do ďalších spracovaní tejto časti by sa mali dostať ešte aspoň stručné poznámky o ďalších špecifických typoch opytovacích viet (vylučovacie a rozvažovacie otázky) a o pojme *zvolacie vety,* s ktorým sa v minulosti bežne pracovalo a ktorý súčasná teória zreteľne prehodnotila.

Z časti o gramatickej stavbe vety a o hlavných vetných členoch treba vyzdvihnúť fakt, že autori aj pri poznaní súčasných teórií o jadre vety ostávajú pri rozlišovaní jednočlenných a dvojčlenných viet. Osobitnú pozornosť si zaslúži aj výklad o typoch jednočlennej (najmä slovesnej) vety a typoch vetného základu. Systematický výklad o bezagentných a deagentných slovesných jednočlenných vetách ukazuje, že tu nejde o nejaký okrajový typ syntaktickej konštrukcie, ale o systémové typy, ktoré sa vyznačujú — najmä v porovnaní s dvojčlennými vetami — istými sémantickými aj štylistickými osobitosťami.

Z podkapitoly o vedľajších vetných členoch chceme upozorniť na rozbor predmetu a príslovkových určení a na hľadanie ďalších možností rozlišovania týchto dvoch vedľajších vetných členov. Presnejšie rozlišovanie týchto dvoch členov nemá pritom iba teoretický a pragmatický školský význam, ale vyplývajú z neho aj viaceré podnety pre jazykovú prax a pre jazykovú kultúru.

K pozoruhodným miestam učebnice patrí aj osobitná kapitola o polopredikatívnych konštrukciách, a to aj z terminologického hľadiska, aj z hľadiska samého pojmu. Pri terminologickej stránke ide o to, že autori jednoznačne uprednostnili názov polopredikatívna konštrukcia pred názvom polovetná konštrukcia. Z vecného hľadiska je tu zasa zaujímavé, že až v tejto kapitole — a nie medzi vetnými členmi — sa rozoberá celá problematika doplnku a prístavku, pričom sa však pridáva aj výklad o prívlastkových polopredikatívnych konštrukciách. Takéto riešenie odstraňuje doterajšie rozpaky pri zaraďovaní celej problematiky polopredikácií, ale dodatok o prívlastkových polopredikatívnych konštrukciách zároveň naznačuje, že vzťahy

medzi rovinou vetných členov a rovinou polopredikatívnych konštrukcií bude treba ešte ďalej domýšľať a dopracúvať.

Rozbor súvetí a zložených súvetí sa vyznačuje predovšetkým systematickosťou celého výkladu a zachytením veľmi bohatého registra vyjadrovacích možností týchto konštrukcií. V analýze priraďovacieho súvetia upútava najmä spôsob, akým sa ukazuje systém priraďovacích súvetí a ich vnútorné členenie. Napríklad členenie odporovacích a stupňovacích súvetí sa v učebnicovej literatúre podáva takto systematicky po prvý raz.

Rozoberaná príručka slovenskej skladby je v prvom rade dobrou učebnicou. Autori ako vysokoškolskí učitelia poznajú úskalia samého teoretického opisu jednotlivých syntaktických otázok i ťažkostí, ktoré mávajú študenti pri ich zvládnutí, a tak volia také postupy, ktoré robia ich výklad presvedčivým a inštruktívnym. Posudzovaná práca je však zároveň teoretickým, vedeckým opisom slovenskej skladby. Je to totiž dielo, ktoré nielen sumarizuje naše doterajšie poznanie syntaxe slovenčiny, ale ktoré zároveň kladie nové otázky, hľadá nové perspektívy syntaktického výskumu slovenského jazyka.

Jozef Mlacek

Slovinsko-slovenský slovník

[SMOLEJ, V.: Slovensko-slovaški slovar. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1983. 610 s.]

Pred niekoľkými rokmi sme v našom časopise privítali vydanie *Slovensko-slovinského slovníka* od V. Smoleja (porov. Slovensko-slovinský slovník. Kultúra slova, *11,* 1977, s. 89—91). Sme radi, že dnes môžeme informovať o vyjdení *Slovinsko-slovenského slovníka* od toho istého autora. Keďže aj v tomto prípade ide o prvý slovník tohto druhu, pokladáme za užitočné predstaviť ho slovenskej verejnosti aj v našom časopise.

Slovinsko-slovenský slovník patrí svojím rozsahom medzi slovníky malého typu. Výber slov je daný jeho cieľom a rozsahom, pričom ako hlavný prameň pri výbere slov slúžili doteraz vydané zväzky *Slovníka slovinského spisovného jazyka* a niektoré iné dvojjazyčné slovníky. Možno povedať, že výber slov je primeraný a vyhovuje kritériám malého dvojjazyčného slovníka. Pravda, aj tu by sa, podobne ako pri *Slovensko-slovinskom slovníku,* dalo uvažovať o tom, či namiesto toho či onoho slova nemalo byť iné, ale to nie je podstatná otázka. Jednu malú poznámku týkajúcu sa výberu hesiel však predsa len chceme vysloviť. Nie je jasné, prečo sa spojenie *deset božjich zapóvedi* uvádza ako osobitné heslo polotučným typom. Podľa nášho názoru stačilo toto spojenie zaznamenať pri jednom zo slov, z ktorých sa spojenie skladá, napr. pri hesle *deset* alebo pri hesle *zapóved.*

Pri spracúvaní jednotlivých hesiel autor postupoval dôsledne podľa princípu ekvivalencie, to znamená, že v slovníku sa uvádzajú iba ekvivalenty a heslá vo východiskovom jazyku sa nečlenia na jednotlivé významy. Tu sa však už ukazujú isté problémy, na ktoré treba upozorniť. Ak slovo vo východiskovom jazyku (teda v slovinčine) má v cieľovom jazyku (teda

v slovenčine) iba jeden ekvivalent, nevznikajú nijaké problémy, napr. *samopomôc* = svojpomoc, *sáblja* = šabľa, *sádje* = ovocie, *zagáten* = dusný, *lójtra* = rebrík, *zabój* = debna. Problémy sa nevyskytujú ani vtedy, keď sú na strane ekvivalentu viaceré synonymá, napr. *nadárjen* = nadaný, talentovaný; *lúksuzen* = luxusný, prepychový; *lônček* = hrnček, šálka. Nesprávny postup vidíme v takých prípadoch, keď sa v cieľovom jazyku ako ekvivalenty uvádzajú viaceré slová, ktoré nemajú charakter synoným, každé z nich je vlastne novým ekvivalentom. Uvedieme príklady: *kíslica* = šťavel (rastl.); kyslé víno; kyslý človek, mrzutec. Tu ide vlastne o tri ekvivalenty, ktoré sa namiesto číslovania oddeľujú iba bodkočiarkou. Takúto prax možno chápať ako istý (i keď nie najšťastnejší) spôsob lexikografického spracovania konkrétnej lexikálnej jednotky, lenže v slovníku sa niekedy takéto ekvivalenty neoddeľujú bodkočiarkou, ale iba čiarkou, napr. *pésa* = *sladkórna pésa* cukrová repa, burgyňa. Nepokladáme to za správne, lebo *burgyňa* nie je synonymom cukrovej repy; slovo *burgyňa* označuje v slovenčine krmnú repu, a tak nemôže byť ekvivalentom slovinského spojenia *sladkórna pésa.* Iný príklad: *málicati* = *(dopoldne)* desiatovať, *(popoldne)* olovrantovať. Slová *desiatovať* a *olovrantovať* sú jednoznačne dva ekvivalenty, ktoré i napriek tomu, že sa pri nich uvádza v zátvorke sémantizácia, mali byť v slovníku oddelené zreteľnejšie. Veľmi markantne sa tento problém ukazuje pri spracovaní predložiek, napr. slovinská predložka *pri* má na strane ekvivalentu rad slovenských predložiek *u, pri, popri, za, pod,* za ktorými sa uvádzajú jednotlivé spojenia v slovinčine a ich preklady do slovenčiny. Je evidentné, že tu nejde o rad synoným; každá zo slovenských predložiek predstavuje samostatný ekvivalent a to sa v slovníku malo zreteľne graficky vyznačiť. Nazdávame sa, že aj v malom dvojjazyčnom slovníku je užitočné jednotlivé ekvivalenty číslovať, napr. *málicati* = 1. desiatovať, 2. olovrantovať; *osmérec* = 1. osemveslica (čln), 2. osemslabičný verš; *séjem* = 1. jarmok, 2. trh, 3. veľtrh; *pri* = 1. u, 2. pri, 3. popri, 4. za, 5. pod.

Niekoľko poznámok máme aj priamo k jednotlivým ekvivalentom. Pri hesle *Italiján* nepokladáme slovenský ekvivalent *Vlach* za primeraný, lebo je to historické pomenovanie, ktoré v súčasnom spisovnom jazyku nie je živé. Tu vystačíme s ekvivalentom *Talian.* Pri hesle *bêbec* i *bedák* nie je na mieste ekvivalent *blbec.* Je to slovo zo subštandardnej vrstvy jazyka. Pri hesle *ledvica* je na prvom mieste uvedený ekvivalent *ľadvina* a až na druhom mieste ekvivalent *oblička.* V slovníku sa malo uplatniť opačné poradie, lebo ekvivalent *obličká* sa používa aj ako termín. To isté platí aj o ekvivalente *ľadvinový* pri hesle *ledvičen.* Pri hesle *kukálo* sa na prvom mieste uvádza slovenský ekvivalent *kukátko,* na druhom mieste pomenovanie *ďalekohľad.* Pripomíname, že slovo *kukátko* nie je súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Pri hesle *kúra* náležitý ekvivalent nie je *slepica,* ale *sliepka.* Pri heslách *pártija, partíjec, partíjka, partíjnost, pártijski* sa popri neutrálnych ekvivalentoch *strana, straník, straníčka, straníckosť, stranícky* zaznamenávajú neadekvátne ekvivalenty *partaj, partajník, partajníčka, partajnosť, partajný.* Výraz *partaj, partajník, partajníčka, partajnosť, partajný* majú expresívne a niekedy až pejoratívne zafarbenia, preto nemôžu v slovníku figurovať ako bezprízvakové ekvivalenty. Pri hesle *kládivo* ekvivalent

mlat nepokladáme za primeraný, lebo je to pomenovanie, ktoré v súčasnej spisovnej slovenčine nie je živé. Ako ekvivalent sa malo uviesť iba slovo *kladivo*. V hesle *krúh* (= chlieb) pri spojení *vsakdánji krúh* nie sú na mieste ekvivalenty *vezdajší, vozdajší,* ale iba ekvivalent *každodenný*.

V zhode s bežnou lexikografickou praxou sa gramatické údaje uvádzajú iba na strane východiskového jazyka. Všetky heslové slová sú zaradené do príslušného slovného druhu. Pri podstatných menách sa uvádza spravidla tvar genitívu jednotného čísla. Pri prídavných menách a príčastiach (participiách) sa uvádzajú aj tvary ženského a stredného rodu *(rdéčkast, -a, -o adj. = červenkastý, ryšavý; razvít, -a, -o, part. = vyvinutý, rozvinutý)*. Pri slovesách sa uvádzajú tvary 1. osoby jednotného čísla a 3. osoby množného čísla; okrem toho sa uvádzajú aj tvary minulého času *(rdečíti se, -ím, -íjo, -íl = červenať sa)*. Rozsah zaznačovania tvarov pokladáme pre daný typ slovníka za primeraný.

Už pri informovaní o *Slovensko-slovinskom slovníku* sme naznačili, že sa nám nezdá vhodné, ak sa autor pri spracúvaní slovníka vzdal akéhokoľvek hodnotenia slov na štýlovej i časovej rovine. Túto našu výhradu musíme zopakovať aj teraz, lebo ani v *Slovinsko-slovenskom slovníku* nenachádzame nijaké hodnotenie jednotlivých lexikálnych jednotiek. Je zrejmé, že takýto stav neodráža správne objektívnu jazykovú situáciu, lebo mnohé slová uvedené v slovníku sú jednoznačne príznakové. Na ilustráciu uvedieme niekoľko príkladov. *Bedarija* (= somárstvo) je podľa Slovníka slovinského spisovného jazyka expresívne slovo; *bojévnik* (= bojovník, zápasník) je knižný výraz; *díka* (= sláva, okrasa) je zastaraný výraz; *dobríčina* (= dobrák) je expresívne slovo; *dojênec* (= dojča) je knižný výraz (neutrálne je *dojênček); grâben* (= jarok, priekopa) je slovo z hovorovej oblasti; *grdíti* (= špiniť, hanobiť) je expresívne slovo; *hrásta* (= chrasta) je výraz z hovorovej oblasti (neutrálne je *krásta)*.

Kladne hodnotíme to, že sa v slovníku pomerne v hojnej miere uvádza frazeológia (i keď nie za osobitnou značkou, čo by lepšie zodpovedalo kritériám modernej lexikografie a prehľadnosti slovníka). Autor sa za príslušnú slovinskú frazeologickú jednotku usiluje podať rovnocenný slovenský ekvivalent, napr.: *iméti denárja ko plév* = mať peňazí ako pliev (pri hesle *pléva); podréti za sábo vse mostové* = spáliť za sebou všetky mosty (pri hesle *podréti); rad bi z glávo skozi zíd* = chce hlavou preraziť stenu (pri hesle *zíd;* tu je však bežnejšie slovo *múr,* nie *stena); naj te kóklja břcne* = bodaj ťa hus kopla (pri hesle *kóklja)*.

Pokladáme za potrebné vysloviť niekoľko poznámok aj k normatívnej stránke slovníka, pokiaľ ide o jeho slovenskú stranu. Aj napriek tomu, že autor venoval tejto stránke značnú pozornosť, v slovníku ostalo niekoľko prehreškov proti platnej kodifikácii, tak napr. podoby pomenovaní *Kraňčan, Kraňčanka, Kraňsko, kraňský* nie sú náležité, správne je *Krančan, Krančanka, Kransko, kranský.* Pri hesle *pes* sa spojenie *popadljív pes* prekladá ako *kúsavý, hryzúci pes;* prídavné meno *kúsavý* nie je súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. V hesle *léto* sa spojenie *kalendársko léto* prekladá ako *kalendársky rok,* bežne sa používa spojenie *kalendárny rok.* Chyby typu *hvjezda* namiesto *hviezda, na kladný vlak* namiesto *nákladný vlak* pokla-

dáme za tlačové chyby. Na tomto mieste treba s potešením konštatovať, že pokiaľ ide o normatívnu stránku slovníka, je situácia v tomto slovníku oveľa lepšia než pri *Slovensko-slovinskom slovníku.*

Vydanie *Slovinsko-slovenského slovníka* vítame nielen ako lexikografické, teda jazykovedné dielo, ale aj ako významný kultúrny čin, ktorý dobre poslúži obidvom bratským národom.

Štefan Michalus

SPYTOVALI STE SA

Byť v merku, cukronosná plodina a ešte čosi. — Na uvedené lexikálne prostriedky nás telefonicky upozornil M. H., mladý lekár z Bratislavy. Čítal ich v novinovej reportáži o sejbe cukrovej repy v Nitrianskom okrese s nadpisom *V merku sú všetky detaily agrotechniky* (Pravda, 30. 3. 1984). Predložkový výraz *v merku* pokladá za čudný, nezvyčajný a nejasný. Zaujíma ho naše stanovisko k nemu a okrem toho sa spytuje na oprávnenosť prídavného mena *cukronosný (cukronosná plodina)* z toho istého článku.

1. Nadpis reportáže *V merku sú všetky detaily agrotechniky* má úsporne oznámiť, že v Nitrianskom okrese dávajú pri sejbe cukrovej repy (veľký) pozor na všetky detaily agrotechniky a že ich pozorne uplatňujú. Našim starším ľuďom predložkový výraz *v merku* pripomenie sloveso *merkovať,* ktoré je prispôsobenou podobou nemeckého *merken* (= pozorovať), ale i sloveso *zamerkovať si* (porov. nem. *sich merken* = zapamätať si). Slovesá *merkovať, merkovať si* a *zamerkovať si* nájdeme i v Slovníku slovenského jazyka (SSJ) so zaradením medzi ľudové zastarané slová. — V našej súvislosti z dvoch významov slovesa *merkovať* (ako ich uvádza SSJ) treba brať do úvahy prvý, teda význam „strážiť, dozerať, dávať pozor" s väzbou *koho, čo, na koho, na čo* i bezpredmetové. Pri ňom SSJ má doklad z T. Vansovej *Dnes budeš pšeničku merkovať* a v ľudovej reči aj dnes dobre známu slovesnú väzbu *merkovať na deti.* Pri slovese *merkovať si* čítame doklad z Rysuľu *Mišo si merkoval* (= pamätal si), *obával sa pomsty.*

Výraz *(byť) v merku* SSJ nezaznačuje, no slovesá *merkovať, merkovať si* a *zamerkovať si* môžu pomôcť pri presvietení jeho významu. Napovedajú, že nadpis reportáže *V merku sú všetky detaily agrotechniky* by mohol mať niekoľko variantov, a to ľudový (a pritom osobne orientovaný) *Merkujú na všetky detaily agrotechniky* alebo (neosobne orientovaný) *Merkuje sa na všetky detaily agrotechniky,* potom štylisticky neutrálny a pritom významovo priehľadnejší variant (osobný) *Dávajú pozor na všetky detaily agrotechniky* alebo (neosobný) *Dáva sa pozor na všetky detaily agrotechniky* a napokon i tieto ďalšie štylisticky nepríznakové varianty: *Pamätajú/pamätá sa na všetky detaily agrotechniky* alebo *Nestrácajú/Nestráca sa zo zreteľa ani jeden detail agrotechniky.*

Takmer všetky varianty sú dlhšie ako ten, čo je východiskom našich poznámok, a práve to rozhodlo o jeho použití. (Zreteľ na dĺžku, rozmer, je pri nadpisoch záväzný.)

V spisovnej slovenčine, ale ani v jej ľudovej podobe sa frazeologizovaný výraz *(byť) v merku* nepoužíva. Popud na jeho použitie (výber do nadpisu)

nachádzame v hovorovej češtine; potvrdí nám to Česko-slovenský slovník. V ňom pri hesle *merk* (expresívny výraz z tzv. obecnej češtiny) zistíme, že sa ono používa v ustálenom spojení *mít někoho, něco v merku* a má slovenský prekladový ekvivalent *nespustiť dakoho, dačo z očí, dávať pozor na dakoho, na dačo.* Aj tu sa (a to ešte výraznejšie) potvrdzuje predpokladaný význam výrazu *byť v merku;* zároveň zisťujeme, že je to príležitostná výpožička z hovorovej češtiny.

Výraz *byť v merku* síce spĺňa požiadavku rozmeru (je krátky), ibaže nie je v slovenčine známy, zaužívaný, a tak nadpis, do ktorého sa hádam dostal iba pre svoju rozmerovú výhodnosť *(V merku sú všetky detaily agrotechniky),* nie je — najmä pre mladších čitateľov dennej tlače — celkom zrozumiteľný.

S pribratím zreteľa na rozmer slov by sme v pozorovanom nadpise radili použiť sloveso *dbať,* ktoré je svojím významom veľmi blízke slovesnému výrazu *dávať pozor* — teda radíme upraviť nadpis takto: *Dbajú o všetky detaily agrotechniky.*

2. Prídavné meno *cukronosný* SSJ neuvádza, no možno povedať, že je potenciálne v ňom prítomné; ukáže to naša krátka úvaha. Zložené prídavné meno *cukronosný* v združenom (terminologickom) dvojslovnom pomenovaní *cukronosná plodina* môžeme podľa vecnej motivácie a z nej vychádzajúceho slovotvorného postupu priradiť k prídavným menám *medonosný, zlatonosný* a tie už v SSJ nájdeme. *Medonosný* je podľa SSJ taký, čo znáša, poskytuje med: *včela medonosná, medonosné rastliny; zlatonosný* je taký, čo obsahuje zlato: *zlatonosná ruda, žila, zlatonosný piesok, zlatonosný kraj, zlatonosné bane.* Je očividné, že zložené prídavné meno *cukronosný* vzniklo podľa modelu *med+o+nosný — cuk(o)r+o+nosný.*

Cukronosná plodina je taká, čo dáva, donáša, poskytuje, pomôže získať (z ktorej sa vyrába) cukor; citujeme z reportáže: *...už možno bez obáv forsírovať sejbu tejto našej cukronosnej plodiny.* (Myslí sa tu, pravdaže, na cukrovú repu.)

Zložené prídavné meno *cukronosný* vo dvojslovnom pomenovaní *cukronosná plodina* je dobre utvorené. Pociťujeme ho síce ako novšie, no podľa svojho významu je celkom priehľadné a potrebné. Preto ho tu zaregistrujeme ako plnoprávnu jednotku slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

3. Napokon pridáme tretiu (možnú) otázku, opretú o text tej istej novinovej reportáže.

Nebolo treba použiť slabičnú podobu predložky *k/ku* vo vyjadrení: *...celý komplex opatrení smerujúcich k skvalitneniu repárskej agrotechniky?*

Bolo treba. — Predložka *k* stojí v danom prípade pred slovom *skvalitneniu,* a to sa začína dvoma spoluhláskami *(sk-),* z ktorých druhá sa zhoduje so spoluhláskou predložky. V takýchto prípadoch by predložka *k* mala mať slabičnú podobu *ku,* lebo vyslovovať spoluhláskovú skupinu *k_skv-* je jednak artikulačne ťažké a potom z vyslovenej skupiny spoluhlások nemáme príjemný (estetický) dojem. Predložku *k* treba používať v slabičnej podobe napríklad i v takýchto prípadoch: *ku skutočnosti, ku skupine, ku skladbe, ku škandálu* (a vyslovovať ako *gu).* Podobná situácia je aj pri predložke *s/so* a *v/vo.* (Širšie poučenie o tom môžeme nájsť i v Pravidlách slovenského pravopisu.)

Gejza Horák

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *18*, 1984, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1984. Registr. zn. F-7500.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984

Cena Kčs 3,—